

Javno mnenje - temelj ali privid demokracije?*

SLAVKO SPLICHAL

Podobno kot demokracija tudi javno mnenje pogosto daje "avro legitimnosti": zakoni, politike, odločitve ter celo obsodbe in vojne so videti utemeljene in pravične, če so skladne z "javnim mnenjem". Javno mnenje je nepogrešljivo za legitimizacijo oblasti, ki svojo oblast utemeljuje s soglasjem vladanih. Za predmoderne države je bilo značilno, da so svoj nastanek in razvoj utemeljevale z božjo voljo; v modernih demokracijah je to funkcijo prevzelo javno mnenje. Funkcionalna ekvivalentnost religije in javnega mnenja, poudarja Tönnies, je na dlani. V tem "legitimizacijskem pritisku" najbrž lahko iščemo poglobitni razlog, da sta javnost in javno mnenje tako različno, pogosto protislovno razumljena in interpretirana, pa pogosto v resnici sploh ne upoštevana. Čeprav teorije javnega mnenja in normativne zahteve po njegovi praktični uveljavitvi v demokratični družbi pogosto niso neposredno izražale družbenih okoliščin ali na njih vplivale, je potrebno poudariti, da so razumevanja in teorije javnosti in javnega mnenja zgodovinsko določeni, in ravno zato je vsako posploševanje tako težavno. Od vsega začetka sta javnost in javno mnenje ne le **politično relevantna**, ker vedno na določen način vključujeta odnos do oblasti, ampak tudi **politično problematična**, ker je ta odnos vedno zgodovinsko pristransko določen.

Pojem **javno mnenje** je "obremenjen" z dvema temeljnima protislovjema: 1. z notranjim protislovjem, ki nastaja kot posledica povezovanja pojmov "javno" in "mnenje", in 2. z zunanjim protislovjem, ki se izraža med subjekti javnega mnenja in subjekti, ki javnemu mnenju "stoje nasproti", oziroma med izražanjem in udejanjanjem javnega mnenja. Protislovji sta povezani s ključnimi tradicijami, ki so se v preučevanju javnega mnenja uveljavile od razsvetljenstva naprej: s klasično liberalno teorijo "vladavine javnega mnenja", z liberalistično teorijo "tiranije javnega mnenja", z ameriškim pragmatizmom in sociologizacijo teorije javnosti, s socialnopsihološkimi modeli javnega mnenja in post-modernimi tematizacijami "javne sfere". V njih se izkazuje, da je od vsega začetka javno mnenje ne le politično relevantno, ker vedno na določen način vključuje odnos do oblasti, ampak tudi politično problematično, ker je ta odnos vedno zgodovinsko pristransko določen.

Na strogo teoretični ravni je problem definiranja javnega mnenja videti dokaj preprost; kot je zapisal Binkley, je "stvar kombiniranja dveh izrazov" - **mnenja** in **javnosti**. "Kombinacija" pa nikakor ni tako preprosta, kot je videti na prvi pogled. Pojem "javno mnenje" je namreč od vsega začetka zaznamovan s **protislovnim** odnosom med **mnenjem** in **javnim**. V pojmu javno mnenje obstaja napetost med strogo, avtoritativno singularnostjo (javnost kot predmet iskanja univerzalnega kolektivnega subjekta) in bolj populstljivim, razsrediščenim pluralizmom (javnost kot nekaj, kar je liberalno razpršeno v mnogih kolektivitetah, katerih različnosti ni mogoče odpraviti).

Medtem ko **javno** pretendira na univerzalno, objektivno in racionalno, je **mnenje** pretežno zaznamovano s subjektivnim, spremenljivim in negotovim ter ima izrazit pečat individualnega, saj je izraz človekove subjektivitete: vsebino, intenzivnost in trajnost mnenja določa posameznik. Na drugi strani "javno" implicira prisotnost drugih oz. večje število ljudi, kar v temelju problematizira značaj individualnosti v "mnenju". Po eni

* Izvirnik je bil objavljen v Teoriji in praksi, 1996, št. 3, str. 371-407.

strani javnost pomeni, da "vse, kar se pojavlja v javnosti, lahko vsakdo vidi ali sliši in ima najširšo možno publiciteto," kot pravi Hannah Arendt. Po drugi strani pa javnost pomeni tudi "svet sam" v pomenu človeških artifaktov, s katerimi ljudje oblikujejo skupnost in ki ljudi bodisi povezujejo podisi ločujejo - označuje ljudi, ki imajo interes za skupni svet.

Na praktično politični ravni ni problem razumevanja in definiranja javnega mnenja nič manjši. Ideja javnega mnenja je vsaj od Rousseauja naprej v temelju povezana z idejo **vladavine ljudstva** oz. demokracije: "javno mnenje" naj bi **izražalo in uveljavljalo** voljo ljudstva. Gre za odnos med javnim mnenjem ter ljudsko suverenostjo, načelom vladavine večine, političnim predstavnštvom in formalnimi, ustavno določenimi potmi participacije v odločanju. Tudi ta odnos je prežet s protislovji. Najprej zato, ker razvoj idej o ljudski suverenosti in participaciji ni potekal istočasno in skladno z razvojem ideje o svobodnem izražanju mnenja, saj je bila zgodovinsko formalna participacija daleč pred idejo svobodnega mnenja, svobodno mnenje pa je logično popolno samo, kadar ni mehanizma politične cenzure ali prisile, kot pravi Wilson in ne brez sarkazma nadaljuje, da lahko verjetno samo anarhisti rečejo, da v resnici verjamejo v popolnoma svobodno mnenje, medtem ko so lahko tisti, ki verjamejo v vladanje in prisilo, ki jo spremlja, tudi zelo nasilni zagovorniki množične participacije v odločanju. V podporo javnim odločitvam je pač večina pravzaprav vedno pripravljena zanikati pravico izražanja določenih (individualnih, manjšinskih) mnenj, zlasti tedaj, kadar nasprotujejo načelu kontinuiranega obstoja skupnosti. Odnos med javnim mnenjem in vladavino ljudstva je protisloven tudi zato, ker javno mnenje nikdar ni bilo razumljeno kot participacija v izvajanju oblasti, ampak prej kot kritika oblasti. Javno mnenje pa tudi kot "mnenje ljudstva" ali "socialistično javno mnenje" ni moglo postati "ljudska oblast", razen v revolucionarnih obdobjih ljudske demokracije, ki so se vselej sprevrgla v svoje nasprotje, tj. v "demokratsko tiranijo" oz. totalitarno oblast.

Pojma javno mnenje nikakor ne moremo izenačiti s pojmom "**mnenje javnosti**"; "mnenje javnosti" - kjer "javnost" nastopa kot vsaj ohlapno določena občina ali celo univerzalna kolektiviteta, specifična družbena skupina - je samo eden od pomenov pojma "javno mnenje", in mnogi avtorji tako definicijo javnega mnenja izrecno zavračajo. Po drugi strani je treba razlikovati, kot je na primer poudarjal Wilhelm Bauer v tridesetih letih, med posamičnim "**javno izraženim mnenjem**" in "**resničnim javnim mnenjem**" kot zelo kompleksnim družbenim pojavom in procesom, na katerega vplivajo "splošna civilizacijska raven", "prevladujoči mediji izražanja", "rasne in nacionalne značilnosti skupine", "okvir političnih, zakonskih in gospodarskih institucij" ter "specifični cilji, h katerim je lahko usmerjen". Prav zaradi kompleksnosti slednjega so mnogi elementi Bauerjeve definicije bili (in so še vedno) sporni. Javno izraženo mnenje, ki je v bistvu osebno po značaju, naj bi si prizadevalo vsiliti se kolektivnemu spominu skupnosti, tako kot ljudske pesmi. Nasprotno pa naj bi bilo resnično javno mnenje "prodorna organska sila", notranje povezana z ideološko in emocionalno interakcijo družbenih skupin; artikurira in formulira ne samo "preudarne sodbe racionalnih elementov v kolektiviteti, ampak tudi hitro minevajočo občino voljo, ki nekako integrira in trenutno kristalizira sporadične sentimente in vdanosti množic populacije".

Kljub problematizacijam Bauerjeve definicije "resničnega javnega mnenja" se je njegovo razlikovanje med dvema vrstama razumevanj javnega mnenja dokaj splošno uveljavilo. McLeod, Pan in Rucinski to razlikovanje pripisujejo predvsem odsotnosti pojmovne analize. Posledica je, da je na eni strani javno mnenje razumljeno kot "mnenja, ki vplivajo in na katera vplivajo v **javni areni** ključne družbene in politične institucije, kot so vlada, mediji, šole, industrije itd.", po drugi strani pa javno mnenje pomeni tudi "individualne osebe, ki oblikujejo presoje, ki so včasih izražene **javno** o

javnih zadevah". Popolna odsotnost javnosti - bodisi v pomenu družbene skupine, "arene" ali zgolj javno izraženega mnenja - pa je značilna za tretjo temeljno vrsto razumevanja javnega mnenja. Operacionalistično pojmovanje "javnega mnenja", ki se je uveljavilo v obdobju prvega razcveta empiričnega družboslovnega raziskovanja v ZDA, javno mnenje v celoti izenačuje z javnomnenjskim glasovanjem (public opinion polling). V tej perspektivi se javno mnenje kaže zgolj še kot mnenje ali mnenja neke statistično določene populacije. Ob tem je nedavno Peters kritično zapisal, da državljani nič več ne proizvajajo javnega mnenja sami, ampak ga je potrebno ustvarjati z mašinerijo glasovanja. Moč konstituiranja javnega prostora je potemtakem prešla v roke ekspertov, ne pa državljanov. Javnost kot subjekt javnega mnenja, ki ga tvorijo politično rezonirajoči zasebniki, v novem razumevanju javnega mnenja nadomesti disperzna množica in potem celo vsaka skupina, ki tvori temelj in okvir komuniciranja med dvema ali več posamezniki. Javno mnenje tako konec koncev ni nič drugega kot "zbirke individualnih mnenj". Predmet raziskovanja ni več javno mnenje, pač pa predvsem **vplivanje** - kdo in koliko vpliva ima - na "javno mnenje". V nasprotju s klasičnim liberalnim razumevanjem javnosti in javnega mnenja je novo razumevanje osvobojeno vsake zgodovinske določenosti ali predpostavke. Kot je poudarjal Childs, so samo trije osnovni elementi v formiranju javnega mnenja: oseba, njeno okolje in interakcija med njima. Javnost je vedno skupina, zbirka individuov, nikoli pa organska entiteta, ki bi obstajala sama po sebi. Javno mnenje je tako samo zbirka mnenj teh individuov.

Z redukcijo javnega mnenja na individualno mnenje/mnenja in z izločitvijo socialnega konteksta, v katerem posamezniki vzpostavljajo interakcijo, so seveda razlike med kolektivitetami, kakršni sta javnost in množica, izgubile vsak pomen. "Znanost o javnem mnenju" zanima končni rezultat (individualna mnenja), ne pa družbeni procesi, v katerih se javno mnenje formira. Že za Blumerja je bilo izenačevanje empiričnega **mnenjskega raziskovanja z raziskovanjem javnega mnenja** zgleden primer neveljavnega zapostavljanja interakcije - neposredne recipročno usmerjene socialne akcije - med skupinami in posamezniki z različnim vplivom, ki prav v medsebojni interakciji oblikujejo in izražajo javno mnenje. Blumer je namreč razumel javnost kot bistveno sestavino demokratičnega procesa, smisel empiričnega raziskovanja narave in razvoja javnega mnenja pa je v tradiciji pragmatizma videl predvsem v spodbujanju oblikovanja interesa in izražanja mnenj. Za Blumerja je bilo ključno veljavnostno vprašanje, "ali postopek, kot je javnomnenjsko glasovanje, dobiva utemeljitev s privrženostjo določeni tehniki ali pa, nasprotno, z realistično analizo tistega, kar predlaga za raziskovanje". Operacionalistično razumevanje javnega mnenja torej ne predstavlja operacionalizacije nobenega teoretsko definirane pojma "javno mnenje". Lahko bi sicer rekli ironično, da je operacionalistična konceptualizacija manj "politično problematična", ker se izogiba sistematični pristranskosti (v vzorčenju, ne pa tudi pri izbiri vprašanj) s tem, da se sploh izogiba vsakemu postopku, ki bi lahko povzročil pristranskost - torej teoriji nasploh. Blumer je pred pol stoletja dokazoval, da so v takem raziskovanju izsledki, ki so rezultat postopka ali uporabe instrumenta, obravnavani, kot da konstituirajo predmet raziskovanja, da torej sam postopek določa njegov lastni cilj.

Nov model javnega mnenja naj bi omogočal tako operacionalizacijo, ki bi smiselno izhajala iz razlike med javnostjo in množico. Mnoge normativne teorije ali modeli javnega mnenja so lahko (še) empirično nepreverljivi, vendar to ne pomeni, da jih je treba zavreči, pač pa si je treba vsestransko prizadevati za to, da jih napravimo empirično preverljive in jih s testiranjem seveda lahko tudi ovržemo. Toda bistveno je, da znamo **najprej** definirati model javnega mnenja, in šele na tej podlagi lahko formuliramo veljavne postopke falsifikacije, vključno z empiričnim preskušanjem hipotez in

merjenjem. Vprašanje možne konvergence ključnih paradigem v preučevanju javnega mnenja dvajsetega stoletja nedvomno ni le vprašanje teoretske in metodološke, ampak tudi ideološko-politične kompatibilnosti.